

GEDIMINO LAIŠKAI

Gediminas turėjo raštinę, ir tai galima laikyti Mindaugo tradicijos plėtojimu. Neturime užmiršti, kad Gedimino tėvas, kaip manoma, Butvydas, valdęs Lietuvą XIII a. pabaigoje, gyveno Mindaugo laikais, gal net buvo – tokią prielaidą daro E. Gudavičius – jo giminaitis¹. Tad Gedimino tėvui, o iš jo ir pačiam Gediminui, buvo gerai žinomos Mindaugo krikšto, karūnavimo Lietuvos karaliumi ir žuvimo 1263 m. aplinkybės. Priimti krikštą per Rygos arkivyskupą svarstė ir Gedimino vyresnysis brolis didysis kunigaikštis Vytenis, valdęs Lietuvą 1295–1316 m. ir pastatydinęs savo valstybėje pranciškonų vienuoliams bažnyčią. Apie tą bažnyčią rašoma Gedimino laiškuose². Taigi didžioji politinė, socialinė ir kultūrinė reforma – Lietuvos krikštas ir tapimas karalyste – Gediminui nebuvo naujiena, o aktualiausia problema.

Išliko šešių Gedimino laiškų nuorašai. Laiškai parašyti lotynų kalba 1323–1324 m. Vilniuje. Jie adresuoti popiežiui Jonui XXII, kurio būstinė tuomet buvo Avinjone, Vokietijos miestų Liubeko, Zundo, Bremeno, Magdeburgo, Kelno, Rostoko, Greifsveldo, Štetino ir Gotlando salos piliečiams, visoms vienuolių dominikonų ir pranciškonų provincijoms, visų pirma Saksonijos, Tartu (Dorpatas) ir Saremos (Ezelis, lot. Osylia) vyskupams, Revelio (Talinas, lot. Reval) žemės Danijos vietininkui ir Rygos miesto tarybai. Gediminas, kitaip negu Mindaugas, rėmėsi ne Livonijos ordino magistru, o Rygos arkivyskupu. Kaip matome, Gedimino laiškų kryptis yra krikščioniškieji Vakarai, Livonija ir vokiečių adresatai.

Su Gedimino laiškais ir apskritai valdymu susiję kai kurie kiti dokumentai. Svarbiausi mums yra 1324 m. pabaigos popiežiaus legatų pasiuntinių, vedusių derybas Vilniuje, ataskaita ir 1338 m. Gedimino prekybinė sutartis su Livonijos ordinu. Laiškai (su netikslumais) ir kiti dokumentai paskelbti leidinyje *Gedimino laišakai*.

Gedimino laišakai priklauso epistolinės raštijos žanrui (gr. „epistolé“ – laiškas).

Gedimino laikais jau kilo didžiulis pavojus Lietuvai iš Vakarų. Vokiečių ordinas, nukariavęs prūsų, latvių ir estų žemes, geležiniu gniaužtu spaudė Lietuvą iš pietvakarių nuo Nemuno ir iš šiaurės nuo Dauguvos. Europos įstatymai nepripažino Lietuvos valstybės, nes jos valdovai ir valdančioji tauta buvo nepriėmę krikščionybės. Vokiečių ordinas siekė Lietuvą nukariauti, apkrikštyti ir valdyti. Kaip prūsus, latvius ir estus.

Sumanus politikas Gediminas negalėjo nesuprasti, kad krikščioniškoje Europoje jo vienintelė senameldiška valstybė neturi perspektyvos išsilaikyti. Gediminas, atrodo, visai rimtai nusprendė priimti krikščionybę, bet ne iš savo nuožmaus prieš Vokiečių ordino, o iš paties popiežiaus Jono XXII. Tik tokiu būdu buvo įmanoma panaikinti Vokiečių ordino veržimosi į Lietuvą dingstį. Laiške popiežiui Gediminas rašė: „mes, kaip ir kiti krikščionių karaliai, esame pasirengę visuose dalykuose jums paklusti ir priimti krikščionių tikėjimą, kad tik mūsų nevalgintų anksčiau minėtieji kankintojai, būtent, minėtasis magistras ir broliai“ (p. 27). Šį savo pažadą krikštytis Gediminas panašiais žodžiais pakartojo 1323 m. laiškuose kitiems adresatams. Gediminas įrodinėjo, kad jis prieš krikščionybę nekovoja, o tik ginasi nuo Vokiečių ordino.

Gediminas, kaip ir jo pirmtakai, iš tikrųjų buvo tolerantiškas krikščionybei. Krikščionys stačiatikiai buvo jo valdomi rusėnai – rytų slavai (būsimieji baltarusiai, ukrainiečiai), su kuriais nuo pat valstybės įsikūrimo lietuviai senameldžiai rimtai skaitėsi. Tai, be kita ko, rodo lietuvių aukštuomenės ir stačiatikių santuokos. O negausiems užsieniečiams krikščionims – taikiems pranciškonų ir

¹ Nikžentaitis, A., *Gediminas*, Vilnius, 1989, p. 8–9.

² *Gedimino laišakai*, par. V. Pašuta ir I. Štal, iš lotynų ir vokiečių k. vertė M. Ročka, Vilnius, 1966, p. 25. Toliau cituojant puslapis nurodomas tekste.

dominikonų vienuoliams – Gediminas buvo pastatydinęs dvi bažnyčias Vilniuje ir vieną Naugarduke. Taip jis tęsė jau anksčiau savo brolio Vytenio pradėtą politiką. Laiške popiežiui Gediminas sako, kad „mes pas save turime brolių iš pranciškonų ordino ir dominikonų ordino ir jiems davėme visišką laisvę krikštyti, sakyti pamokslus ir atlikinėti kitas šventąsias apeigas“ (p. 27). Tai tikras raktas, nes šių ordinų vienuolių buvo Gedimino tarnyboje. Tik jokiū būdu Gediminas nesutiko įsileisti į Lietuvą savo karinių priešų – Vokiečių ordino vienuolių-riterių. 1323 m. gegužės 26 d. laiške Vokietijos miestų piliečiams Gediminas pareiškė, kad „Mes rinksime vyskupus, kunigus [ir] dominikonų bei pranciškonų vienuolius, kurių gyvenimas [yra] girtinas ir doras; [tačiau] nenorime, kad [pas mus] atvyktų tokie, kurie daro iš vienuolynų plėšikų prieglaudą [...]; patariame, kad tokių vienuolių saugotųsi kiekvienas valdovas“³. Minėtame Laiške popiežiui Gediminas dar pabrėžė, kad ir Mindaugas nuo krikščionybės atkrito dėl Vokiečių ordino daromų skriaudų: „kaip tik dėl to ir mes, deja, ligi šios dienos esame priversti pasilikti savo senolių klaidoje“ (p. 23). Šie Gedimino žodžiai rodo, kad Lietuvoje vadinamoji Mindaugo apostazė buvo suprantama kitaip negu rašoma vokiečių kronikose ir rytų slavų metraščiuose. Lietuva kaltino dėl to vokiečius, o ne Mindaugą. Mindaugas dėl vokiečių piktadarybių buvo priverstas pulti Livonijos ordiną, – rašo Gediminas.

Gediminas prašė, kad jo laišakai užsienyje, kaip įprasta Viduramžiais, būtų siunčiami iš miesto į miestą, nuorašai prikalami prie bažnyčių durų, skelbiami kaimuose. Gedimino pasižadėjimas krikštytis ir sunkūs kaltinimai Vokiečių ordinui sukėlė Vakarų kraštuose abejonių dėl Ordino veiksmų prieš Lietuvą. Gediminui net pavyko 1323 m. Vilniuje padaryti su Livonijos ordinu taikos sutartį, kurią patvirtino popiežius. Lietuvos krikšto reikalas tiek pasistūmėjo į priekį, kad popiežius pasiuntė į Lietuvą du aukštus legatus –patyrusius diplomatus Alektos (lot. Electa) vyskupą Baltramiejų (lot. Bartholomeus) ir Anicijo vyskupystės Šv. Teofrido vienuolyno abatą Bernardą (lot. Bernardus)⁴, kurie turėjo krikštyti Gediminą, jo vaikus kunigaikščius, kilminguosius ir visą lietuvių tautą. Popiežius 1324 m. birželio 1 d. laiške Gediminui rašė apie legatus: „nutarėme pasiųsti specialiais savo ir minėtojo [apaštališkojo] sosto pasiuntiniais pas tave ir į tau pavaldų kraštą, kad jie aiškintų tau ir tavo karalystei evangeliją [...], kad tu ir tavo tauta jų išganingų pamokymų dėka pažinę patį dievo sūnų Jėzų Kristų, taptumėte verti priimti krikšto sakramento [...]“ (p. 105–107). Tiedu popiežiaus legatai (įgaliotiniai) 1324 m. atvyko į Rygą. Tikrai buvo sumanūs, nes iš karto pas Gediminą nesiryžo keliauti. Legatai nusiuntė iš Rygos į Vilnių savo pasiuntinius, kad galutinai išaiškintų aplinkybes. Legatų pasiuntiniai į Vilnių atvyko 1324 m. lapkričio mėnesį ir čia išbuvo apie tris savaites.

Padėtis Vilniuje jau buvo pasikeitusi: Gediminas krikšto atsisakė. Pasiuntinių ataskaitoje, parašytoje jiems grįžus į Rygą, apie tai pranešama: Gediminas pareiškęs, kad apie krikštą neliepęs rašyti, tačiau jei jo raštininkas pranciškonas vokiečių Bertoldas (lot. Bertoldus) supainiojo, „tegu ant jo galvos ir krinta“ (p. 127). Ataskaitoje cituojama emociinga Gedimino kalba. Jis sakęs: „Ką jūs kalbate man apie krikščionis? Kur atrasime didesnių skriaudų, didesnės neteisybės, smurto, nedorumo ir turto gobšumo, jei ne tarp krikščionių žmonių, o ypač tarp tų, kurie dedasi dorais vienuoliais, kaip, pavyzdžiui, kryžiuočiai, tačiau kurie daro visokį pikta [...]“ (p. 129). Legatų pasiuntimų ataskaita rodo, kad vis dėlto Gediminas iš tikrųjų buvo pasiryžęs krikštytis. Jie „slapta mūsų ratelyje“ išgirdo iš Gedimino tarybos nario vokiečio dominikono Mikalojaus (lot. Nicolaus) lūpų, kad Gediminas su juo tikrai kalbėjęs „apie savo atsivertimą“, prašydamas patarimo, ką daryti (p. 141). Kone prisaikdinę pasiuntiniai reikalavo, kad teisybę pasakytų vertėjas Henekinas (lot. Henekinus), kuris tikriausiai buvo naujakrikštas baltas iš Livonijos, mokantis lietuvių kalbą. Jis buvo vertėjas tarp Gedimino ir raštininko Bertoldo, kai buvo rašomas tas svarbusis laiškas popiežiui dėl Gedimino krikšto. Henekinas, paprašęs išlaikyti paslaptį „kaip per išpažintį“, nes kitaip neteksis gyvybės, jiems atsakė: „Jūs, ponai, taip giliai sujaudinote mane [...], kad aš turiu jums pasakyti tiesą. Aš žinau, kad karalius tvirtai buvo pasiryžęs atsiversti, nes su dideliu noru parašydino laišką; bet kodėl jis nuo to atsisakė, nežinau; žinoma, velnias pasėjo savo sėklą [...]“ (p. 143–145). Pasiuntiniai dar iššnipinėjo per vieną brolių

³ „Trys Gedimino 1323 metų gegužės 26 dienos laišakai“, iš lotynų kalbos vertė S. Narbutas, in: *Metraščiai ir kunigaikščių laišakai*, ats. red. M. Vaicekuskas (ser. *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 4), Vilnius, 1996, p. 105–107.

⁴ Jučas, M., *Krikščionybės kelias į Lietuvą: Etapai ir problemos*, Vilnius: 2000, p. 180.

pranciškona, kad viena moteris iš didžiosios kunigaikštienės, turbūt Jaunės⁵, šeimos jam kaip paslaptį papasakojusi, kad Gediminas, pasikalbėjęs Vilniuje su popiežiaus legatų pasiuntiniais, pasitraukė dviese su giminaičiu Erudu (lot. Erudo) „į savo miegamąjį ir visą naktį labai graudžiai verkė ir, padaręs pertrauką, vėl pradėjęs verkti; ir taip jis darė tris kartus kiekvieną naktį; taigi pagal tai ta moteris galėjo spręsti jog jis taip darė dėl to, kad buvo priverstas atsitraukti nuo savo pradėto sumanymo“ (p. 145).

Istorikai neabejoja, kad Gediminui priimti krikštą sutrukdė senameldžių žemaičių ir jo valstybės stačiatikių slavų grėsmingas pasipriešinimas. Nenorėdamas, matyt, tokių dalykų viešai atskleisti, Gediminas ir turėjo apkaitinti raštininką Bertoldą. Tačiau tikrosios padėties Gediminui nuslėpti nepavyko. Popiežiaus legatų pasiuntinių ataskaitoje pasakyta: „slapta išgirdome [...], kad Prūsijos broliai [Kryžiuočiai] davė daug drabužių ir brangenybių įtakingesniems Žemaičiuose ir kad dėl to jie sukilo prieš karalių, sakydami, kad jei jis priimsiąs tikėjimą, jie [esą pasiryžę] nukariauti jį patį, jo sūnus bei visus jo šalininkus [...]. Tokie grasinantieji žodžiai daug kartų tais metais buvo kartojami karaliaus akivaizdoje; panašius grasinančius žodžius prieš jį kalbėjo ir rusai [Lietuvos valstybės slavai stačiatikiai]; dėl to karalius esąs atsigręžęs nuo tikėjimo, kad net nedrįstąs daugiau kalbėti apie krikštą“ (p. 139–141).

Dėl sudėtingų aplinkybių Lietuvai teko pasilikti senameldiška. Tai buvo Lietuvos pralaimėjimas.

Dideli rūpesčiai dėl Lietuvos krikšto ir žūtubūtinė kova su Vokiečių ordinu yra svarbiausia, dramatiškiausia Gedimino laiškų problema. Galima sakyti, kad tai Lietuvos likimo atodanga. Kartu laiškuose ir jiems artimuose raštuose (kai kurie iš jų rašyti ne lotynų, o vokiečių kalba) randame ir kitų nepaprastai vertingų duomenų apie ano meto Lietuvą.

Valdymo klausimais Gediminas tardavosi su savo taryba, kurią sudarė apie 20 asmenų (p. 123). Taryba rinkdavosi valdovo pilies menėje. Rūmai tikriausiai stovėjo Gedimino kalno papėdėje nuo dabartinės Arkikatedros pusės. Didysis kunigaikštis turėjo savo antspaudą, pridedamą prie laiško, taip patvirtinant jo tikrumą. Gedimino antspaudas yra aprašytas tvirtinant laiškų nuorašus Liubeke. Vaškinis antspaudas turėjo apvadą iš dvylikos kampų, o apvado viduryje – pavaizduotą ilgais plaukais vyrą, sėdintį soste ir laikantį dešinėje rankoje karūną, kairėje – skeptrą. Aplink vyrą įrėžtas kryžius ir užrašas lotynų kalba iš keturiasdešimt vienos raidės; S DEI GRACIA GEDEMinni LETHWINOR ET RUTKENOR REG („Dievo malone lietuvių ir rusų karaliaus Gedimino antspaudas“)⁶.

Gediminas laiškais kvietė iš Vokietijos ir kitur įvairių specialybių meistrus: akmenskaldžius, malūnininkus, račius, batsiuvius, druskininkus, sidabrakalius, ginklakalius, taip pat riterius ir ginklanešius. Prašė važiuoti į Lietuvą žemdirbius, žvejus, pirklius, gydytojus. Jiems visiems su šeimomis garantavo tikėjimo laisvę bei geras veiklos sąlygas. Tie kvietimai reiškia, kad Gediminas buvo užsimojęs plėsti amatininkystę, tobulinti ginkluotę, rūpinosi mūrine statyba, žodžiu, vykdė Lietuvos ūkinio, kultūrinio ir karinio ugdymo plačią programą. Vokiečių ordinas stengėsi užkirsti užsieniečiams kelius į Lietuvą – vykdė Lietuvos sienų blokadą. Gediminui tai buvo žinoma, todėl jis nurodė laiškuose vykti į Lietuvą per Mozūriją, su kuria palaikė taikesnius santykius, mat už Mozūrijos kunigaikščio Vaclovo buvo išleidęs savo dukterį Danutę. Gediminas turėjo patyrusių diplomatų – pareigūnų santykiams su užsienio valstybėmis palaikyti. Tokie buvo gal lietuviai, o gal kitų baltų tautų vyrai Liesė ir Kurša (lot. *Lesse, Curso*). Jie mokėjo, be lietuvių ir kitų baltų kalbų, rusėnų, taip pat vokiečių kalbas, nes vadovaudavo pasiuntinybėms į Livoniją ir Prūsiją pas Vokiečių ordino brolius. Kartu su Liese kartais vykdavo, kaip jis pats sako, ir jo draugai „rusai“ (p. 179). Liesė 1326 m. Rygoje prisistatė kaip Gedimino diplomatas: „Gerbiamieji ponai [..] kaip žinote, esu oficialus pasiuntinys ir juo buvau daug kartų ir, ką sakau, kalba pagal jo [Gedimino] širdies norą [...]“ (p. 175). Tąsyk Liesė Šventosios Romos imperijos viešo raštininko Arnoldo Vifhuzeniečio (lot. Arnoldus de Vifhusen) ir liudytojų akivaizdoj apkaltino Vokiečių ordino brolius sutarčių laužymu ir smurtavimu.

Gediminas laiškuose save tituluodavo taip: lietuvių ir rusų karalius, Žiemgalos valdovas ir kunigaikštis. Karaliumi Gediminas niekada nebuvo, bet laiškuose ir kiti jį taip vadina (lot. *rex*).

⁵ Nikžentaitis, A., *Gediminas*, p. 15.

⁶ „Trys Gedimino 1323 metų gegužės 26 dienos laiškai“, p. 115.

Žiemgaliai – baltų tauta, gyvenusi Latvijos ir iš dalies Lietuvos teritorijoje. Mūšos ir Lielupės žemupiuose. Dėl Žiemgalos valdymo Lietuva varžėsi su Livonijos ordinu. Gedimino laiškuose ir jiems artimuose raštuose aiškiai skiriamos lietuvių, žiemgalių, prūsų, lenkų, vokiečių tautos. Rusais (rutenais) vadinami rytų slavai stačiatikiai. Diferencijuojamos religijos: katalikai (vokiečiai, lenkai), stačiatikiai ir senameldžiai lietuviai. Randame svarbių žinių apie senameldystę, deja, jos pernelyg bendro pobūdžio, nors kai ką pasako. Gediminas popiežiaus legatų pasiuntiniams Vilniuje pareiškė, kad jis leidžia savo valstybėje Dievą garbinti rusams pagal savo apeigas, lenkams pagal savo papročius, „o mes [lietuviai] garbiname dievą pagal savo apeigas, ir visi turime vieną dievą“ (p. 129). Kokios tos senameldiškos lietuvių apeigos, kas tas vienas dievas, pasiuntinių ataskaitoje neparašyta. Vilniuje Gedimino laikais turėjo būti, kaip rodo vėliausi archeologiniai tyrinėjimai, Perkūno mūrinė šventykla, perdirbta iš, kaip manoma, Mindaugo statytos katedros, šventykloje buvo aukurai. Pažymėtina, kad pasiuntiniai, atvykę iš Rygos į Vilnių, nė žodžio nerašo apie lietuvių religinį kultą. Matyt, vokiečiams visa tai, nuolat bendraujant su lietuviais, buvo gerai žinoma, įprasta regėti.

Šį tą paliudija 1338 m. Lietuvos prekybinė sutartis su ordinu. Tekstas parašytas vokiškai. Ją tvirtinant, vokiečių pusė „tuo reikalu pabučiavo kryžių“. Gedimino delegacijoje buvo jam pavaldžių Polocko ir Vitebsko kunigaikštysčių atstovai stačiatikiai. Jie taip pat, „patvirtindami minėtąją taikos sutartį, pabučiavo kryžių“. Tai savaime suprantama, nes jie visi krikščionys. O štai kas pasakyta apie Vilniaus atstovus: „pagal Lietuvos karaliaus, jo vaikų ir visų jo bajorų sutikimą; jie tuo reikalu taip pat atliko savo šventąsias apeigas [...]“ (p. 195). Kokiomis konkrečiai apeigomis Gedimino diplomatai senameldžiai patvirtino sutartį, neparašyta. Aišku tik, kad jie atliko kitokias negu krikščionys apeigas ir jiems kryžiaus ženklas neturėjo šventos, šiuo atveju ir juridinės, galios. Prisimenant kiek vėlesnio laiko lietuvių elgesį panašiomis aplinkybėmis, galima daryti šio tokias prielaidas. Jau minėjome, kaip elgėsi lietuviai kariai, sudarant Kęstučiui 1351 m. taikos sutartį su Vengrijos karaliumi Liudviku. Jie aukojo, Kęstučiui perkirtus kraujagyslę, jautį, šlakstėsi ar pasitėpė jo krauju ir davė priesaiką žodžiu. O 1382 m., kai prie Trakų išsirikiavo viena prieš kitą, pasiryžusios stoti į mūšį, Kęstučio ir Jogailos kariuomenės, susitarimas buvo pasiektas paprasčiau, gal kaip tarp saviškių, – duodant žodį ir ranką. Todėl galima manyti, kad ir Gedimino įgalioti vilniečiai, tvirtindami 1338 m. taikos sutartį su Ordinu, pasitėpė aukojamo jaučio krauju, davė žodinę priesaiką.

Natūraliausia būtų manyti, kad didysis kunigaikštis, pasitaręs su savo tarybos nariais, laiškus diktavo vertėjui Henekinui lietuviškai, o šis Gedimino žodžius ir mintis persakydavo vokiškai raštininkams, kurių vardai žinomi – minėtasis Bertoldas ir Henrikas (lot. Hinricus). Prie lotyniškai parašyto švarraščio, atitinkamai jį sulanksčius, būdavo tvirtinamas Gedimino antspaudas. Gedimino lietuviškumą rodo ne tik jo paties, bet ir sūnų bei dukterų vardai⁷. Senameldystė lėmė lietuvių kalbos vartojimą. Netiesiogiai tai parodo 1323 m. gegužės 26 d. laiškas Vokietijos pranciškonams. Gediminas praneša, kad jau pastatė pranciškonams dvi bažnyčias – vieną „mūsų karališkajame mieste“ Vilniuje, kitą – Naugarduke, ir prašo „šiais metais“ prie jų priskirti „keturis brolius, mokančius lenkiškai, žiemgališkai ir prūsiaiškai, kaip kad dabar yra ir buvo [anksčiau]“⁸. Kodėl Gediminas nekviečia į Lietuvą vienuolių, mokančių lietuvių kalbą? Reikia manyti, kad tai daroma politiniais sumetimais. Jo valstybėje esantys lenkai, o tikriausiai dalis žiemgalių bei atbėgę prūsai, jau buvo krikščionys. Jiems ir reikalingi tas kalbas mokantys vienuoliai O lietuviai – senameldžiai. Gediminas, pats neapsikrikštijęs, negalėjo leisti, kad už jo nugaros būtų pradėta krikštyti lietuvių tauta. Katalikybės įvedimo akciją jis pats turėjo pradėti pirmas. Taip darė anksčiau Mindaugas, o paskui Jogaila.

Gediminas Lietuvos krikšto idėjos neatsisakė ir, praėjus apie 20 metų, prie jos grįžo. Vėl krikštyti Lietuvą jis bandė su Čekijos Karalystės pranciškonų pagalba ir, atrodo, dėl to buvo nužudytas, šiame sąmoksle galėjo dalyvauti Jaunutis. Manoma, kad tuo laiku Vilniuje buvo nužudyti ir du Čekijos pranciškonai⁹.

⁷ Jovaišas, A., „Gedimino laišakai – lietuvių literatūros paminklas“, in: *Kultūros barai*, 1991, Nr. 8, p. 22.

⁸ „Trys Gedimino 1323 metų gegužės 26 dienos laišakai“, p. 111.

⁹ Nikžentaitis, A., *Gediminas*, p. 51–67; „Gedimino mirtis: Polemika nebaigta“, A. Bumblauskas kalbina E. Gudavičių, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, 1992, Nr. 1, p. 48. Vėliau apie tą įvykį susikūrė legenda, nužudytų pranciškonų skaičius buvo daug kartų padidintas.

Labai svarbūs Gedimino laišakai dar vienu atžvilgiu. Istorikai yra susitarę miestų amžių skaičiuoti nuo pirmojo paminėjimo raštuose. Vilnius pradedamas minėti kaip „mūsų miestas“, „mūsų karališkasis miestas“ (vadinasi, kaip Lietuvos sostinė) 1323 m. raštuose Gedimino laiškuose. Nuo to laiko Vilnius yra tikroji ir amžina Lietuvos sostinė.

Atskiro apibūdinimo reikalauja Gedimino laiškų žanrinės ir stilistinės ypatybės. Laiškai leidžia, nors ir ribotai, charakterizuoti adresanto asmenį, o tai literatūros istorijai itin svarbu. Visų laiškuose esančių konkrečių pasiūlymų ir sprendimų šaltinis buvo Gediminas. Bet laiškų lotyniškų tekstus rašė vienuoliai raštininkai. Tų tekstų redaguoti adresantas negalėjo. Laiško rašymo procedūra vyko adresantui per vertėją dėstant savo teiginius, bet ne diktuoju sakinius. Iš popiežiaus legatų pasiuntinių ataskaitos matyti, kad Gediminas tą ar kitą rašyti „liepdavo“ (p. 127), kad rašoma tik tai, ką jis sako. Bertoldas teisinosi, kad nieko nerašęs, kas ne „iš karaliaus burnos“ (p. 135).

Daugeliu atvejų tekstas skamba dalykiškai, nors jaučiamas ir tam tikras majestotiškas pakilumas.

Iš 1323 m. gegužės 26 d. laiško dominikonams: „Todėl norime surinkti vyskupų, kunigų [ir] vienuolių, išskyrus tuos, kurie *savo vienuolynus parduoda ir rengia dvasininkams mirtį* [...] (čia ir toliau kursyvas mano – A. J.)“¹⁰.

Iš 1323 m. gegužės 26 d. laiško miestų piliečiams: „esame didžiausias savose [valdose], kur turime [galią] *paliepti ir reikalauti, pražudyti ir išgelbėti, uždaryti ir atverti*“¹¹.

Iš 1323 m. gegužės 26 d. laiško pranciškonams: „laikėme reikalingu dalyku pridėti prie šio [rašto] savo antspaudą, kurį pasiuntėme *apaštališkajam ponui ir mūsų švenčiausiajam tėvui* [ir] kurį kryžiuočiai įmetė į ugnį šios pasiuntinystės įžeidimui. Prieštaraujančius šiam antspaudui, [taip pat] klastojančius šį tekstą [žmones] šiame rašte skelbiame *tikėjimo persekiotojais, piktais ir klastingais eretikais*“¹².

Šiose citatose galima apčiuopti Viduramžių dokumentikos stilistinius ir juridinius elementus, kitaip tariant, įgudusio raštininko plunksnos pėdsakus. Čia dalykai, kuriuos dėsto Gediminas, natūraliai susipynę su krikščioniškomis nuostatomis.

Tačiau laiškuose yra ir tokių teiginių, kurie atspindi Gedimino senameldišką puikybę, jo įsitikinimą, kad esąs pranašesnis už krikščionis. Raštininkas turėjo tai užrašyti, nes jis buvo Gedimino valdinys.

Iš 1323 m. gegužės 26 d. laiško dominikonams: „pirmiau geležis vašku taps ir vanduo į plieną pavirs, negu iš mūsų išėjusį žodį atšauksime“¹³.

Iš 1323 m. gegužės 26 d. laiško miestų piliečiams: „Mūsų protėviai pasiuntė jums savo pasiuntinius ir laiškus, atvėrė jums [savo] kraštą, [bet] niekas iš jūsų neatvyksta ar [net] šuva iš jų pusės [nesulojo], padėkodamas už pasiūlymus“¹⁴. Krikščionys sugretinami su šunimis.

Iš to paties laiško: „Mes [...] pažadame ir jus visus patikiname, kad nustatysime tokią savitarpio taiką, kad [apie] panašią krikščionys niekada [nė] negalvojo“¹⁵. Čia jau akivaizdi senameldžių ir krikščionių priešprieša. Tokias vietas reikia laikyti senameldžio adresanto citatomis.

Gedimino raštininkai Bertoldas ir Henrikas, be abejo, buvo išėję mokslus vienuolynuose, todėl turėjo gerai išmanyti diplomatinių laiškų rašymo taisykles. Gedimino laiškuose, kaip ir Mindaugo, išsiskiria epistolografijos formuliario dalys: intituacija (prisistatymas oficialiu titulu), saliuacija (pasveikinimas), promulgacija (sprendimo paskelbimas), datacija (datavimas) ir kt. Pačiam Gediminui žinoti ką nors apie tokias teorijas nebuvo jokio reikalo.

XVIII a. jų atminimui ant Plikojo kalno buvo statomi mediniai kryžiai. Po 1863 m. sukilimo Vilniaus generalgubernatoriaus M. Muravjovo, praminto Koriku, įsakymu kryžiai buvo nupjauti. Tuoj po Pirmojo pasaulinio karo toje pat vietoje buvo pastatytas gelžbetoninis Trijų kryžių paminklas, kurį suprojektavo žymus architektas ir skulptorius A. Vivulskis. Kalnas gavo Trijų kryžių vardą. Sovietmečiu paminklas buvo susprogdintas, sulygintas su žeme. Lietuvai atgavus nepriklausomybę, atstatytas koks buvo anksčiau. Dabar paminklas simbolizuoja tautos kovą už religinę ir politinę laisvę.

¹⁰ „Trys Gedimino 1323 metų gegužės 26 dienos laišakai“, p. 101.

¹¹ *Ibid.*, p. 105.

¹² *Ibid.*, p. 111–113.

¹³ *Ibid.*, p. 103.

¹⁴ *Ibid.*, p. 105.

¹⁵ *Ibid.*

Taigi kai kurias laiškų teksto vietas, nekalbant, suprantama, jau apie turinį, galima laikyti užrašymais iš Gedimino „burnos“. Bet yra ir kita pusė – posakiai, kurie, be abejo, priklauso raštininko vienuolio „burnai“. Jie lydi Gedimino pareiškimus krikščytis. Čia raštininkai jautėsi daug savarankiškiau, be to, ir buvo įpratę kalbėti apie krikščionybę religinių raštų frazėmis.

Iš 1323 m. gegužės 26 d. laiško dominikonams: „idant jis mus vilktų pirmuoju [teisiųjų] drabužiu“; „Viešpačiui Jėzui Kristui pritariant būsime pasiruošę [įvykdyti] visus jo valios pageidavimus“¹⁶.

Iš 1323 m. gegužės 26 d. laiško miestų piliečiams: „Kadangi dangiškajam karaliui Jėzui Kristui yra pavaldžios kaip forma materijai arba vergas namams visos karalystės, iš jų vieną valdome mes [...]“; „dėl jungimosi su Dievo bažnyčia [...]“¹⁷.

Iš 1323 m. gegužės 26 d. laiško pranciškonams: „idant jis kreiptų mus kartu su kitomis avimis keliu link gausybės ganyklų“; „[nes norime], kad kuo greičiau Dievo triūsas būtų užbaigtas ir niekais nueitų tvirkinanti klasta“; „kad tai, ką Dievas palaistė, [Jis ir] užaugintų bei nukirstų ir dangaus [aruoduose] su palaimintaisiais padėtų“¹⁸; „visi broliai tegul nuoširdžiai meldžiasi už karalių, [jo] vaikus ir karalienes, ir už visą kraštą, kad Viešpats užbaigtų, ką pradėjo“¹⁹.

Šie teiginiai sukėlė didelį konfliktą tarp Gedimino ir raštininko Bertoldo, kuris buvo apkaltintas adresanto minčių iškraipymu. Buvo pasakyta, kad Gediminas krikščytis nežadėjo, kad tai prasimanė pats Bertoldas. Tikriausiai tai buvo Gedimino diplomatinis išsisukinėjimas. Jis, pvz., aiškina, ką turėjo galvoje, vadindamas popiežių tėvu. Pasiiaškinimas remiasi senameldžių paprotine teise: „apaštališkąjį viešpatį jis norįs laikyti tėvu, kaip rašė, nes „jis yra vyresnis [amžiumi] už mane [tikrai vyresnis, nes gimė 1249 m., o Gediminas – apie 1275 m.]; ir kitus tokius [...] laikysiu tėvais, ir poną [Rygos] arkivyskupą [Frydrichą] panašiu būdu laikysiu tėvu, nes jis yra vyresnis už mane; o tuos, kurie vienmečiai su manimi, laikysiu broliais, o kurie jaunesni už mane – sūnumis“ (p. 127).

Popiežiui rašytame laiške yra pavartota frazė, kad „esame pasirengę [...] priimti krikščionių tikėjimą“ (*parari sumus [...] fidem catholicam recipere*) (p. 27). Specialistai pabrėžia, kad formulė „priimti tikėjimą“ (*fidem recipere*) yra įprastinė ir neabejotinai reiškia pasižadėjimą krikščytis²⁰. Ir vis dėlto raštininkas buvo diskredituotas, pasižadėjimas krikščytis paneigtas, nes Gedimino rūmai galėjo sau leisti nesuprasti krikščioniškų metaforizuotų formulių.

Gedimino laišakai teikia autentiškos medžiagos anų laikų Lietuvai pažinti. Jų stiliaus ir turinio dvilypumas atidengia dviejų epochų ir kultūrų susidūrimą – lietuviškos senameldiškos ir europietiškos krikščioniškos. Naujovės įstringa, pasilieka prie senovės.

PASAKOJIMAS APIE GEDIMINO LAIDOTUVES. Esama rimto pagrindo manyti, kad išliko Gedimino laidotuvių aprašymas²¹. Jos buvo iškilmingos, nors Gediminas, kaip sakyta, greičiausiai buvo sąmokslų auka. Yra žinoma, kad ir 1382 m. Kriavo (Krevo, Krėvos) pilies bokšte pasmaugtas Kęstutis jo priešininkų buvo laidojamas pagarbiai²². Taip pat Žygimantas Kęstutaitis, užmuštas 1440 m. Trakų pusiasalio pilyje, buvo palaidotas Lietuvos panteone – Vilniaus katedroje. Trūksta duomenų visa tai paaiškinti. Pavyzdžiui, mes nežinome, kaip buvo pasielgta su nužudytųjų Mindaugo ir jo dviejų sūnų palaikais.

A. Nikžentaitis iškėlė hipotezę, kad Gedimino laidotuvės aprašytos prancūzo Pilypo de Mezjero (Philippe de Mézières, 1327–1405) kūrinyje, pavadintame *Senajo maldininko sapnas*. Autorius, keliaudamas su damomis iš „Rusijos karalystės“, pasiekė Totorių ribas ir atvyko į „Laito [Lietuvos] karalystę“, kuri neturi raštininkų ir dvasininkų bet jos gyventojai „stabmeldžiai“ pakankamai karingi. Tai liudijo Prūsijos kryžininkai. Autorius savo kūrinį vadina juoką sukeliančiu sapnu. Mes jį galėtume vadinti riterių nuotykių literatūros novele. Autoriui kažkas, tikriausiai Kryžiuočių ordino broliai, tą nuotykį su laiminga pabaiga papasakojo „kaip tiesą“. Mus dominančio fragmento turinys toks.

¹⁶ *Ibid.*, p. 101.

¹⁷ *Ibid.*, p. 105.

¹⁸ *Ibid.*, p. 110–111.

¹⁹ *Ibid.*, p. 113.

²⁰ „Gedimino mirtis: Polemika nebaigta“, p. 45.

²¹ Nikžentaitis, A., *Gediminas*, p. 98–105.

²² *Ibid.*, p. 99.

Ne taip seniai įvykusiame mūšyje (Pilypas de Mezjeras keliavo į Pabaltijį 1364 m.) tarp Kryžiuočių ordino ir „Laito karaliaus“ vienas narsus riteris neteko akies ir buvo karaliaus paimtas į nelaisvę. Riteris elgėsi garbingai, todėl karalius jį pamilo ir apdovanojo turtais, nepaisydamas, kad tas buvo krikščionis. Karalius mirė, ir turėjo būti surengtos laidotuvės pagal tos šalies papročius. O papročiai tokie: mirusį „baronai“ (valdovo vasalai, jo tarybos nariai) „aprengia šarvais ir užsodina ant balto žirgo, taip pat apšarvuoto. Aplink karalių sustato eglinius tąstus, padaro lyg medinį narvą“. Geriausiam karaliaus bičiuliui suteikiama garbė būti sudegintam kartu ir lydėti karaliaus sielą į „rojų, kaip jį įsivaizduoja tie žmonės“. Parinktasis bičiulis „gera valia įžengia vidun medinio narvo prie karaliaus [...], kuris sėdi ant žirgo kaip gyvas. Ir tada baronai su didžiu atsidavimu, su didžiomis maldomis ir raudomis užkuria ugnį, tai yra medinį narvą, sudegina savo valdovą karalių ir jo geriausią bičiulį“. Ir štai baronai po didelio vaido, nes kiekvienas norėjo lydėti karalių, nusprendė tą garbę suteikti Kryžiuočių ordino riteriui. Šis, išgirdęs, kad bus sudegintas gyvas, neapsakomai nuliūdo, bet dėjosį didžiai patenkintas. Tik sakėsi, labai nerimaujantis dėl to, kad nesąs vertas lydėti tokį tobulą valdovą, nes turi tik vieną akį. Tada baronai nusprendė, kad iš tikrųjų riteris nėra vertas tos garbės, nes neturi visų savo kūno dalių. Buvo išrinktas kitas valdovo palydovas į dausas, o riteris, padėkojus jam už ištikimybę, paleistas iš nelaisvės. Karalius buvo sudegintas aukščiau aptašytu būdu.²³

Krikščionio autoriaus akimis ši istorija iš tikrųjų juokinga. Sumanus riteris apdumia kvailius. Bet, mūsų požiūriu, toje novelėje, labai galimas daiktas, pateikta unikali informacija apie Lietuvos didžiųjų kunigaikščių laidotuvių ceremonialą senameldystės laikais. Yra žinoma, kad baltai, kaip padėkos auką savo dievams, kartais, atrodo, labai retai, degindavo ant žirgo pasodintus gyvus aukštos kilmės priešus. Notangai 1261 m. Didžiojo prūsų sukilimo pradžioje taip nubaudė kilmingą ir turtingą Magdeburgo prie Elbės miestietį Hirchalsą. Apie tai rašėme. Taip pat žemaičiai 1320 m., sumušę įsiveržusius prie Medininkų kryžiuočius, „savo dievams kaip auką sudegino brolių Gerhardą, pravarde Rudė (lot. Gerhardus Rudde), Sembos fogtą [valdytoją], apvilktą šarvais ir užsodintą ant savo žirgo“²⁴. (D. Poška apie tai sukūrė „seną dainą istorinę žemaičių“ „Gerardas Ruda“.) Deja, išskyrus P. de Mezjerą, neturime kitų rašytinių šaltinių apie Lietuvos didžiųjų kunigaikščių laidojimo apeigas, nes Hermanas Vartbergietis pažymi tik tai, kad Algirdas buvo laidojamas su „didelėmis iškilmėmis ir kūno sudeginimu su įvairiais daiktais ir aštuoniolika žirgų pagal jų pačių išgalvotas apeigas“²⁵. Bet jis paties laidojimo ritualo neaprašo. Suprantama, laidojimo būdas mirusį sodinant ant žirgo reikalavo atitinkamo statinio. Kitais atvejais mirusysis buvo ant laužo guldomas.

Eugenija Ulčinaitė, Albinas Norvaišas, *Lietuvių literatūros istorija, XIII–XVIII amžiai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003, p. 39–47.

²³ Žr. *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, t. 1: Nuo seniausių laikų iki XV amžiaus pabaigos, sud. N. Vėlius, Vilnius, 1996, p. 452–453.

²⁴ Petras Dusburgietis, *Prūsijos žemės kronika*, par. R. Batūra, iš lotynų k. vertė L. Valkūnas, (ser. *Lituanistinė biblioteka*, 23), Vilnius, 1985, p. 272–273.

²⁵ Hermanas Vartbergė, „Livonijos kronika“, in: Henrikas Latvis; Hermanas Vartbergė, *Livonijos kronikos*, iš lotynų k. vertė J. Jurginis, Vilnius, 1991, p. 206.